

ח"ג נחמיאס – פועלו להתעוררות הלאומיות היהודית בסרביה

צבי לוקר

במחצית השנייה של המאה ה-19 חיו כאלפי יהודים בסרביה, אשר הוקמה כנסיכות, בתסות עות'מאנית, בשנת 1829 ונאבקה לעצמאותה בין הקיסרות ההאבסבורגית מצפון לזו העות'מאנית מדרום. רוב היהודים בנסיכות התגוררו בבלגראד הבירה ומיעוטם במספר ערי-שדה. מנהיגי סרביה ראו בדרך-כלל ביהודים גורם חיובי, בעיקר מבחינה כלכלית, ובימי שלטונו של הנסיך מילוש אף עודדו את בואם של בעלי-מלאכה או בעלי מקצועות מועילים שבתוכם. אולם הסוחרים המקומיים התנגדו נמרצות ליישוב היהודים, אשר רבים מהם היו רוכלים ותגרים. שליטי סרביה על-פי רוב נכנעו ללחץ ה'צ'ארישייה', כלומר אנשי השוק, והגבילו את זכות הישיבה של היהודים לעיר הבירה, כך לפי חוקים ותקנות משנות 1846, 1856 ו-1861. מצב זה נמשך עד לקונגרס ברלין בשנת 1878, אשר לפי החלטותיו חיובה סרביה להעניק שוויון-זכויות מלא ליהודיה ואכן היא הכניסה שינוי בחוקתה, אמנם רק בשנת 1888, וכך עמדה בהתחייבותה הבינלאומית.

בעיר שאבאץ שבסרביה חיו עשרות אחדות של משפחות יהודיות בשלווה, במשך דורות רבים. דו-הקיום בינם ובין הסרבים הופר כאשר נרצחו שני סוחרים יהודים, יעקב (ז'ק) בן מרדכי אלקעי ושלמה אבינון, בינואר שנת 1865 והסוחר ישראל יעקב שטרן, נתין זר (ככל הנראה אוסטרי), שלא היה תושב שאבאץ, גורש ממנה. אירועים אלה סימנו את ערעור היציבות של חיי היהודים בסרביה, כשם שהיוו ציון-דרך במאבקם הממושך לשוויון-זכויות בעזרת מעצמות המערב, ובראשן בריטניה וצרפת. באותו פרק זמן רצו רבים מיהודי סרביה להגר ממנה ואילו בשאבאץ התארגנה קבוצה שביקשה לעלות לארץ-ישראל.

במאבקים אלה היה חיים גבריאל נחמיאס בין הפעילים הראשיים. הוא נהג לחתום את שמו: חג"ן וכינה עצמו 'המשתדל'. הוא נולד, או בכל אופן גדל, בשאבאץ, במחוז מאצ'וה הפורה שבסרביה.¹ ידיעותינו על אודותיו מוגבלות בעיקר למה שהוא עצמו

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

1 דיון חלקי ותמציתי מאוד על חג"ן — ראה: פייט. אבנטוב כותב עליו, במידה של גוזמה, כי 'נמנה עם אבות הציונות בסרביה ובארצות היוגוסלאויות (קרי: הדרום-סלאויות) בכלל, התבלט כעסקן חברת יישוב ארץ-ישראל. בארץ ביקר שלוש פעמים'. ראה: אבנטוב, עמ' 300, וכן עמ' 297, 314. אולם באמת חג"ן ביקר בארץ רק פעמיים — כפי שיפורט בהמשך.

משפחת נחמיאס משאבאץ (בשלהי המאה ה־19)

פירסם בעיתונות העברית והציונית, שכן מעטים וקטועים הדברים שונכתבו עליו. כתבותיו בעיתונות מעידים כי ידע את הלשון העברית והיה תלמיד־חכם. הוא יצא לנסיעות חכופות ואף ביקר פעמיים בארץ־ישראל, בשנת 1882 ומאוגוסט 1885 עד תחילת 1886. הדעת נותנת שניסה לבסס את מעמדו ולהשתקע בארץ, אך הדבר לא עלה בידו. פעם נוספת היה בדרכו לארץ־ישראל כאשר נלווה אל שלוש משפחות מבני עירו שעמדו להפליג מנמל טריאסטה לארץ. מגסיעותיו המרובות, שמימן אותן בעצמו, אפשר להסיק שהתפרנס ממסחר. בהיותו בא בימים, ב־16 ביולי 1902, היה בין חותמי האיגרת שנשלחה לוועד הפועל הציוני בווינה, בה מזדהים יהודי שאבאץ עם תוכנית באזל ומודיעים על ייסוד אגודה ציונית בעירם.² הוא נפטר בשנת 1908 והוספד ב'די וולט', בטאון ההסתדרות הציונית העולמית.³

אין בידינו סיפור רצוף על קורותיו, בפרט על פרקי זמן ארוכים, כגון משנת 1868 עד 1882 או משנת 1886 עד ספטמבר 1898, אולם גם מתוך החומר שברשותנו מצטיירת דמות של עסקן עקבי ומתמיד, שהקדיש הרבה מזמנו להגשמת רעיון הגאולה של עמו בארץ־ישראל. לפחות משנת 1864 עד יום מותו, בשנת 1908, הוא פעל בכמה תחומים: (א) להקלת מצוקתם של בני קהילתו בשאבאץ; (ב) לקידום חברות ואגודות ליישוב ארץ־ישראל ובנסיונות לארגן עלייה והתיישבות בה;

2 המקור — ראה: אצ"מ, מס' Z. 336/1. בין החתומים על האיגרת, פרט לחג"ן, היו: יוסף כהן, ברוך ס' רוטו, מנחם אבינון ומשה אלפנדרי. העתק האיגרת: — ראה: אי"י, חג"ן/מס' A-598.
3 ראה: 'די וולט', וינה, מס' 30 (30 ביולי 1908).

(ג) לטיפוח קשרים עם ארגונים ציוניים. תוך כדי כך הוא השתתף בעיתונות היהודית של זמנו ובא במגע עם אישים יהודיים מרכזיים, בהם: חיים לוריה, נתן בירנבאום, ליאון פינסקר ותיאודור הרצל. על פעולותיו אלה נרחיב את הדיבור להלן.

(א) פעילות לטובת יהודי שאבאץ. עקב רצח שני הסוחרים היהודים — ראה לעיל — יצא חג"ן, זמן קצר אחרי פנייתו של הש"צ המקומי, אברהם מרדכי אלקלעי (אחיו של אחד הנרצחים ואחינו של ר' יהודה אלקלעי), בכתבות בעיתונים 'המגיד' ו'הלבנון' והתמיד בכך. הוא אף ניסה לשכנע את עורך 'הלבנון', ר' יחיאל בריל, בנחישות רצונו של 17 (ט"ז) משפחות משאבאץ לעלות ארצה ולהשתקע בה, על אף כל הקשיים שהרב בריל הזכירם.⁴

כאשר נתברר שפניותיו באמצעות העיתונות העברית לא הועילו, פנה חג"ן על-פי עצתו של עורך 'המגיד' בבקשת עזרה אל חברת 'כל ישראל חברים' בפאריס. עם קום הארגון הבינלאומי היהודי הראשון הזה בעולם, בשנת 1860, כל דורשי ציון בפזורות ישראל, ובהם גם חג"ן, תלו בו תקוות גדולות, גם בעניין ארץ-ישראל. כבר בשנת 1865 הוקם בשאבאץ סניף של כ"ח, וחג"ן היה בין חבריו הראשונים. הועד היה בן 16 חברים, ובראשו עמד שמואל חיים. אמנם האכזבה לא איחרה לבוא. בקשת חג"ן לממן את עליית הט"ב משאבאץ ולסייע להם להקים מושבה בארץ נתקלה בסירוב, בנימוק: 'אין לעודד עלייה כל עוד יחיו התושבים היהודים בא"י בעני כה משווע'. החלטה זו נתקבלה בישיבת הועד המרכזי של כ"ח ב-15 ביאנואר 1866.⁵

פניותיו אלה של חג"ן אל העיתונים היהודיים ואל חברת כ"ח לא נשאו פרי, אך הוא לא נואש. מאוחר יותר, בניסן תרמ"ג (אפריל 1883), שב חג"ן בכתבותיו מעל דפי 'המגיד' וביקש לסייע ל-17 המשפחות משאבאץ.⁶

(ב) קידום יישוב ארץ-ישראל. בראשית שנות ה-60 אסף חג"ן תרומות למען יישוב ארץ-ישראל ואף העביר לידי ד"ר חיים לוריא, שייסד בשנת 1860 כפראנקפורט על נהר מאין את החברה ליישוב ארץ-ישראל, שישה זהובים של נאפוליאון.⁷ החברה עברה בשנת תרל"ג (1863) להנהלתו של רצ"ה קלישר. יהודי שאבאץ היו בין המועמדים הראשונים להגשים את מטרותיה, אך החברה היתה חלשה מכדי לדאוג להעלאת קבוצה זו משאבאץ לארץ-ישראל.

אחרי ביקורו הראשון בארץ-ישראל בשנת 1862, פעל חג"ן למען קרן 'מזכרת משה' מטעם השר משה מונטיפיורי ומכר את תמונותיו של השר לטובת הקרן. חג"ן המשיך במאמציו בעת ביקורו השני בא"י. מירושלים הוא שלח כתבה בט"ו

4 ראה: 'הלבנון', מס' 10 (כ"ה אייר תרכ"ו), עמ' 147-149.

5 ראה: כ"ח, 83, 1st sem. 1866, p. 77; 1st sem. 1865, p. 77.

6 ראה: 'המגיד' גיליון מס' 15 (1883).

7 ראה: 'הלבנון' מס' 2 (תרכ"ו, 1866), דף 2. דבריו באו בתגובה על 'קול הקורא', שנתפרסם ב'המגיד', מס' 1 (ט"ו טבת תרכ"ו). המכתב נתפרסם שוב — ראה: קלישר, עמ' רלא-רלג. דברי העידוד שלו נזכרו שוב בגיליון 19 של 'המגיד', ב' סיון תרכ"ו (16 במאי 1866), עמ' 148, בכתבה על אנשי שאבאץ.

בטבת תרמ"ו (יאנואר 1886) ובה 'קול קורא' לטובת יישוב ארץ-ישראל. כעבור זמן-מה, הוא הקים ועדה מתמדת לטיפול במצבם של יהודי ירושלים בפרט ושל ענייני ארץ-ישראל בכלל. שתי הכתבות הללו ראו אור ביזלבסטאמאנציפאציון (שחרור עצמי) דו-שבועון ציוני, שהופיע ביניה בשנות 1885-1893, בעריכת נתן בירנבאום.⁸ אין לנו פרטים נוספים על יוזמה זו, מכל מקום היא לא עלתה יפה, כמוה כיוזמות דומות אחרות באותה עת, בהן החברה שהקים ר"י אלקלעי.

(ג) קשריו עם הציונות המאורגנת. זמן קצר אחרי ביקורו הראשון בארץ-ישראל, בשנת 1882, התכתב חג"ן עם הנהגת 'חובבי ציון', תוך אזכור רציפות מאמציו מימי החברה הראשונה ליישוב א"י. הוא גם זכה למינוי מטעם תנועה זו בתור 'חבר סופר' (Correspondierendes Mitglied).⁹

מאוחר יותר הוא קיים קשרים גם עם ההסתדרות הציונית העולמית. ב-21 בנובמבר 1898 הוא פנה במכתב אל תיאודור הרצל וביקש את הסכמתו לפנות במישרין אל הסולטאן התורכי בדבר תוכנית ההתיישבות שלו, של חג"ן. לא ידוע אם הרצל השיב על מכתבו.¹⁰

חג"ן היה בקשר גם עם אישיות ציונית מרכזית נוספת באותו זמן, נתן בירנבאום (1864-1937) מוינה — עורך השבועון 'Selbstemanzipation' (שחרור עצמי), פירסם בו מאמרים ואף גייס לו מנויים בסרביה, בוסנה, בולגאריה ועוד.¹¹ גולת הכותרת לפועלו הציוני הציבורי של חג"ן היתה כאשר שוחרי ציון בשאבאן הודיעו ביולי 1902 על הזדהותם עם 'תוכנית באזל' וייסוד אגודה ציונית בעירם, כאמור לעיל. היה זה סיוס נאה לפעילות הציבורית של חג"ן שנפרשה על פני כיוכל שנים.

בסיכום — מן הקווים שהועלו לדמותו של חג"ן נהיר הוא שהמדובר לא במנהיג רוחני או בהוגה דעות, אלא באוהב ציון, הפועל בכל מסגרת מזדמנת ועושה ככל יכולתו הן לשיפור מצבם של בני קהילתו והן לתחיית עמו. אפשר לראות בו דמות מייצגת של שכבת העסקנים הקדם-ציוניים העממיים בקרב הפזורה הספרדית בארצות הבלקאן.

8 ראה: Selbstemanzipation וינה, שנת 1866, גליונות 2, 3. מן הכתבה הראשונה, מט"ו טבת תרמ"ו, אנו למדים שחג"ן היה 'סופר מזכרת משה מונטיפיורי'. קול הקורא מיועד במפורש לאגודות יהודיות שבוינה, שחג"ן הכירן, כפי הנראה: מוריה, בנות ישראל, אהבת ישראל ליישוב ארץ-ישראל, קדימה וחברת עתיד. נזכרה בו העובדה שהוא ביקר בראשון-לציון ובפחת-תקוה. על האיגרת חתומים, פרט ליוזם, דוד מנחם דיינארד, המורה והסופר התורני, ואליעזר לאדינסקי. בתור מענו של חג"ן בירושלים מופיע שמו של משה צדוק גאון. בכתבה השנייה, מו' בשבט, מדווח על אסיפת נכבדים, ספרדים ואשכנזים, במטרה לסייע בידי חג"ן לקדם את יישוב א"י. בין החתומים, נוסף לחג"ן (החותם 'בתור חבר סופר') ולדיינארד הנ"ל, יוסף רעכמאן אפאנהעמער ויעקב משה קאסורלה.

9 ראה: דרויאנוב, עמ' 389-391.

10 ראה: אצ"מ, Z 1/288; 336; א"י, חג"ן / מס' A-598.

11 אלה הסניפים והאגודות הציוניים שייסד חג"ן, או מנויים שהשיג על העיתון 'זלבסטאמאנציפאציון' ושמות המתפקדים.

ציונים 'מוקדמים' אלה שאבו השראה הן ממבשרי הגאולה המסורתיים, כמו ר"י אלקלעי¹² ור"צ קלישר, והן מחווי הציונות המודרנית, כמו י"ל פינסקר ות' הרצל. פועלו של עסקן כמו חג"ן לא תמיד זוכה לאיזכור בספרות המחקר, אך בלעדיהם ספק אם התנועה היתה מגיעה להשגים שהיא זכתה בהם.

בנסיכות סרביה, בערים: אוברנובאץ (Obrenovac); בלגראד (Beograd), המנויים: שמואל א' עזרא, יצחק די מאיו, נחמן עמאר, רפאל ויחזקאל פיאדה; ואלייבו (Valjevo): שבתאי קונפינו, חיים ס' נחמיאס, סימו קאפדגיייה; שאבאץ (Šabac). בגליל בוסנה, בערים: בילינה (Bjelina); ברצ'קו (Brčko); סאראייבו (Sarajevo): דניאל ברוך, יעקב ברוך, אברהם צדיק גאון. בקיסרות האוסטרית-הונגאריה, בערים: טריאסטה (Trieste): שלמה (קח) ביליו, יוסף אלטרץ, דניאל י' שלום, יוסף ויטה שלום; מאריה-הרזיאפוליס, כעת סובוטיצה — Subotica/Maria Theresiopolis: פריליך. כבולגאריה, בעיר סאמוקוב (Samokov): קלמן ז' אלמולי. נתונים אלה במקורם — ראה: אצ"מ, אוסף בירנבאום, תיקים A188/5/51, A188/4/14. לא מצינו עדות מפורשת על מגע ישיר בין חג"ן לר"י אלקלעי, אבל ודאי היה קשר בעיקר באמצעות העיתונות העברית. ראה, למשל, מאמרו של ר"י אלקלעי, 'ע"ד ישוב א"י, 'המגיד', גיליון 43 (ח' מרחשון תרכ"ח, 6 בספטמבר 1865), עמ' 342. ואף זו, שניהם פעלו למען ייסוד סניפי כ"ח בארצות הבאלקאן.

הפניות ביבליוגרפיות

- אבנטוב אי"י ארכיון יהודי יוגוסלאוויה, בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים.
- אצ"מ הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.
- בכ"ח Bulletin de Alliance Israélite Universelle, Paris.
- דרויאנוב א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון, ח"א, אודסה תרע"ט.
- פייט ר' פייט, 'שמואל ביליך, אחד מחלוצי הציונות בין אבות אבותיו של הרצל', העולם, גיליון לה (י"ז סיון תש"ז, 5 ביוני 1947), עמ' 436.
- קלישר צ"ה קלישר, הכתבים הציוניים של הרב צבי קלישר, ירושלים תש"ח.
- קלוזנר י' קלוזנר, מקאטוביץ עד באזל — תולדות התנועה הציונית ברוסיה, ירושלים תשכ"ה.

מכתב מאת ח"ג נחמיאס, בכתב-ידו, אל עורך 'זלבסט' אמאנציפאציון, זמק, בט בסיוון [תרמ"ה]

על אשף 29 סיון א' המלך טאלנציפאציוני וויין הברד

איות וכבר הקתבו טל כ' תאי קבלתי, וימחול ארוני טאמרתו לחזון טעובה
 אני הפצרתו מודיר לבנות לו אבונאנטיס ודברתי עמהם חיום אל יום ער
 טיכולתי וטאמתי טעם המודיר, ולקרתו מהם קלטה 2 פ"יורין באדם לטעם חודש הבאים
 טל המלך הטתי טאלנציפאציון טלון והנני מוקירו ומכירו כערך הרב
 חיים ג' נחמיאס

au salut de tous,
 in Valjevo, Serbie
 pendant son voyage -
 für II. Vampirov, pülingrad
 reij-fungen din aij & fl.

Jour. Nedelnican für Pülingrad
 Kundan für aij & fl. 1865
 für die Stadt o. 1. Juli u. s. w. in
 Vampirov für Pülingrad und
 Kundan einsehende für 1865
 Vampirov 1865. Archivar
 Kellerman J. Ullrich